

Landskaparna

Denna bok tillägnas Tore Artelius.

KULTURMILJÖ
HALLAND

UTSKRIFT GES UT AV STIFTELSEN HALLANDS LÄNSMUSEER, KULTURMILJÖ HALLAND.

DETTA ÄR NR 11 I EN LÖPANDE SERIE.

POSTADRESS: KULTURMILJÖ HALLAND, BASTIONSGATAN 3, 302 43 HALMSTAD

TELEFON: 035-19 26 00, FAX: 035-19 26 26, E-POST: KANSLI@KULTURMILJOHALLAND.SE

REDAKTÖRER: ANDERS HÅKANSSON OCH CHRISTINA ROSÉN

ENGELSK SPRÅKGRANSKNING: ALAN CROZIER

LAYOUT OCH OMSLAG: ANDERS ANDERSSON, FOTO, SID 252: LENA TROEDSON

© 2011 KULTURMILJÖ HALLAND OCH RESPEKTIVE FÖRFATTARE.

FÖRFATTARNA ANSVARAR SJÄLVA FÖR ARTIKLARNAS INNEHÅLL.

ISSN 1102-7290

Innehåll

FÖRORD

Landskaparna – ett nätverk och en konferens	5
<i>Tore Artelius</i>	
Det förflutna var en annan plats	9
<i>Mattias Karlsson</i>	
Jordar – teknologi – aktörer	25
<i>Bertil Helgesson</i>	
Jakten på den försvunna trakten – vad jord och ord mån­de gömma	49
<i>Henrik Svensson</i>	
Den dolda dynamiken i en skifteskarta	73
<i>Ådel Vestbø-Franzén</i>	
Utjorden Bollarp i Vireda socken. Vardagsliv, jordbruk och försörjningsstrategier på ett 1500-talsnybygge i norra Småland	97
<i>Katarina Eriksson, Gunvor Gustafsson och Stig Welinder</i>	
Fäbodvallar som förändring.	127
<i>Lars Jönsson</i>	
En storgårds sociala och rituella topografi – exempel från Lockarp i Skåne	145
<i>Lena Beronius Jörpeland</i>	
Den medeltida gårdstomten i ett arkeologiskt perspektiv.	169
<i>Ulrika Rosendahl</i>	
Landskap i Nyland	183
<i>Johan Åstrand</i>	
Berget och staden – järnhantering och stadsgrundande i Jönköping	201
<i>Kathrine Stene</i>	
Utmärka – en “arena” for samfunnsutvikling i middelalder Massefangst av villrein og jernproduksjon i Øst-Norge	225
<i>Katalin Schmidt Sabo</i>	
”Är du en landskapare, lille vän?	245

Tore Artelius

Det förflutna var en annan plats – Om vikingatida religiösa idéer och medeltida gårdsplatser

* * *

Abstract: The past was a different place – On Viking Age religious ideas and medieval farmsteads

The author's aim is to show how highly complex and non-material causes and factors, rarely identified by archaeologists, sometimes led to the emergence of medieval settlement on a particular site in the cultural landscape. The article proceeds from pre-Christian Viking Age ideas about the past which often led people in the period to choose locations for their burial places in direct relation to Bronze Age settings. The Viking Age use of the past sometimes resulted in the establishment of settlements at these places. These Viking Age settings were then often the embryo of medieval settlements. One of the author's aims is to show how pre-Christian religious ideas thus sometimes had a direct effect on the location of medieval settlement.

* * *

Introduktion

SYFTET MED DENNA text är att reflektera över en aspekt i de ofta komplexa sammanhang som lett till att en gård i medeltid etablerats på en specifik plats i naturlandskapet. Målet är att uppehålla mig kring frågan om hur något så immateriellt som forntida religiösa idéer - och i det här fallet vikingatida förkristna föreställningar om verklighetens ordning och det förflutna - ibland utgjort en väsentlig del i det sammanhang som inneburit att en bebyggelse kommit att etableras på en plats i medeltid. I två exempel vill jag visa hur ett vikingatida tänkande om det förflutna konkret kom att påverka lokaliseringen av medeltida bebyggelse. Framställningen bygger på ett föredrag som hölls vid Smålands Museum i november 2009 i samband med konferensen "Landskaparna". I detta sammanhang har innehållet dock förkortats en smula. Eftersom jag främst sysselsatt mig med att försöka belysa brons- och järnåldersmänniskans rituella beteende hade jag en, i förhållande till majoriteten forskare som deltog i konferensen "Landskaparna", annorlunda ingång till det ämne som stod i centrum på Smålands Museum. Kanske det också var därför jag fann mig placerad först i den rad av presentationer vi fick ta del av. Vi tänker gärna kronologiskt. Jag närmade mig medeltiden och konferensens tema utifrån ett symboliskt universum som rymdes mycket långt bortom den kristnade 1300-talsmänniskans värld.

Att syfta till att analysera medeltida förhållanden med ett perspektiv som sträcker sig ned i forntiden är sällsynt men givetvis inte alls unikt. I konstvetenskapliga och arkitekturhistoriska studier är perspektivet till exempel nödvändigt. Men inom den medeltidsarkeologi som syftar till att beskriva samhället förhåller det sig i allmänhet annorlunda. Att förklara det medeltida samhällets struktur och organisation genom att analysera forntida förhållanden är ovanligt. Från senare år finns visserligen exempel på att man i forskningsprojekt vänt på perspektiven, och i sina analyser syftat till att studera vikingatidens samhälle utifrån ett medeltidsarkeologiskt perspektiv (Anglert & Thomasson 2003). Men perspektivet är sällsynt, och man har i forskningen frågat sig hur ett förkristet religiöst tänkande påverkat organisationen av medeltida bebyggelse. I detta sammanhang vill jag med två exempel argumentera för att anledningen till att en specifik platsetablering ägt rum i medeltid kan rymmas i skäl som är svårgripbara för den kulturhistoriska forskningsanalysens perspektiv och metoder. Om jag på allvar

påstår att en av de djupliggande förklaringarna till att en medeltida bebyggelse, till exempel byn Värö i mellersta Halland, i medeltid etableras och växer i ett specifikt landskapsläge på grund av att det just där tagits distinkta religiösa beslut i den avlägsna bronsåldern, känner möjligen några av er för att skaka på huvudet. Så kan det ju inte vara, att en medeltida gård eller by återfinns på en given yta på grund av att ett religiöst ställningstagande just där uttryckts i ett 2000 år avlägset, och därigenom från det medeltida tänkandet i ideologisk och kulturell mening fullkomligt avskilt förflutet.

Ofta poängteras det i arkeologisk forskning kring den medeltida gården att lokaliseringen styrts av äldre historiska och kulturgeografiska sammanhang. Man talar om en förhistorisk bebyggelses kontinuitet in i medeltid, och frågan om bebyggelse- och kultplatskontinuitet under perioden yngre järnålder till högmedeltid har också varit en mycket stor forsknings- och tvistefråga inom arkeologin och historieämnet under snart sagt 150 år (jfr till exempel Andrén 2002 och där angivna litteratur). Av arkeologiska undersökningar framgår också att medeltida gårdar ofta återfinns på och i direkt relation till vikingatida kult- och centralplatser. Så är det till exempel med tydlighet i ett av exempelområdena, i mellersta Halland. Men likväl är det sällsynt att man finner att forskarna i sin analys av en medeltida bebyggelse påpekar att ett förhistoriskt religiöst/ideologiskt förhållningssätt till verklighetens form och innehåll konkret påverkat den betydligt yngre medeltida bebyggelsens konkreta lokalisering. Nedan vill jag därför just visa på hur ett vikingatida och förkristet religiöst tänkande och förhållningssätt till det förflutna både direkt och indirekt ibland kom att påverka den konkreta lokaliseringen av medeltida gårdar och byar. I korthet vill jag alltså mena att en av orsakerna till att Värö by kom att ligga på de marker där den sedan utvecklades till en av historiens största halländska byar, faktiskt kan sökas i att det där uppfördes en monumental gravplats i bronsåldern. Det centrala i detta förhållande är att det i vikingatidens religiösa tradition av flera skäl ansetts mycket viktigt att förlägga sina gravplatser i direkt anslutning till bronsålderns stora gravmonument. Men aldrig har jag läst i en medeltidsarkeologisk studie att man menat att en gård låg där den låg därför att det där i bronsåldern tagits i eskatologiska och kosmologiska föreställningar grundade beslut som lett till konkreta handlingar och fysiska resultat. Ändå är det alltså ibland så att vi, när vi följer den kedja av skäl som lett till att en medel-

tida gård placerats på en plats, finner att skälen till detta också står att finna i den genom seklerna ständigt pågående växelverkan mellan ideologiska/religiösa ställningstaganden och tillfredställandet av konkreta sociopolitiska och ekonomiska behov som människohistorien är. Men mina påståenden är som jag redan nämnt dock till det yttre på intet vis nya. Redan Wilhelm Boye iakttog på 1800-talet att det fanns ett samband mellan de halländska gårdarna och de mycket stora gravhögar från bronsåldern som var typiska för södra delen av landskapet. Men utan tvekan har de argument som kan rymmas i religionshistorien i mycket ringa grad kommit att användas i den arkeologiska forskningen kring den medeltida landsbygden. Skälen till detta är kanske att sådana förklaringar för in ett ”slumpartat moment” för den forskare som söker se generella och mer allmängiltiga profana mönster i bebyggelsens utveckling. Exempelen visar att det också i analyser av medeltida bebyggelse kan vara värt att bruka sådana rön från socialantropologin och kunskapssociologin som beskriver hur människan betraktar och agerar inom sina över tid till form och innehåll växlande symboliska universum.

Två symboliska universum och akademiska traditioner

Jag menar att man kan påstå att arkeologihistorien visar att de perspektiv och metodiska utgångspunkter som använts i studiet av den förhistoriska respektive medeltida människan och hennes samhälle skapat en gränzon i kulturhistorisk forskning som ryms just i den omvälvande transformation från en förkristen vikingatida idévärld och samhällsstruktur till en medeltida som successivt ägde rum under perioden 900-1200 e. Kr. En arkeologisk ”borderzone” avtecknar sig i forskningen kring vikingatidens och medeltidens samhällen på flera vis. Det blir ofta frågan om före och efter, innanför och utanför, hitom eller bortom. Man hör märkliga begrepp som ”medeltidens födelse” och ”historiens början” formuleras som utgår ifrån att kulturhistorien kan skildras likt en linjär utvecklingsprocess som passar våra grovhuggna analystraditioner. Det var dock inte min intention att i föredraget reflektera över orsakerna till att denna konstlade demarkation uppstått i den alltid lika kontinuerligt pågående och växlande kulturhistorien. Snarare är det så att jag med exemplen också ville visa några av de konsekvenser jag menar att uppdelningen i arkeologi och medeltidsarkeologi fått. Exempelen,

som givetvis kunde vara några helt andra om jag varit verksam i Östergötland eller Hälsingland, indikerar ändå att det finns anledning att reflektera över hur vi i de olika akademiska fälten kan bedriva vår forskning på ett sätt som ökar möjligheten att betona den komplexitet som rymdes i tänkandet hos det förflutnas invånare, både hos dem som befann sig hitom den gränzon som den sena vikingatiden utgjorde, och hos dem som befann sig därnere och långt bortom denna av oss skapade värld.

Om man lite vill hårdra det hela är förhistorien för den traditionella historieforskningen numera ofta synonym med våra historier om den historia som rymdes före historiens början. Förhistorien blir i många analyssammanhang därför till en hopad massa av tid och sociala omständigheter som är lite grumlig och återfinns före ”början”, och som inte riktigt fullt ut kan användas för att kartlägga medeltidsvärldens sociala, politiska, religiösa och ekonomiska dimensioner. Nalkas man

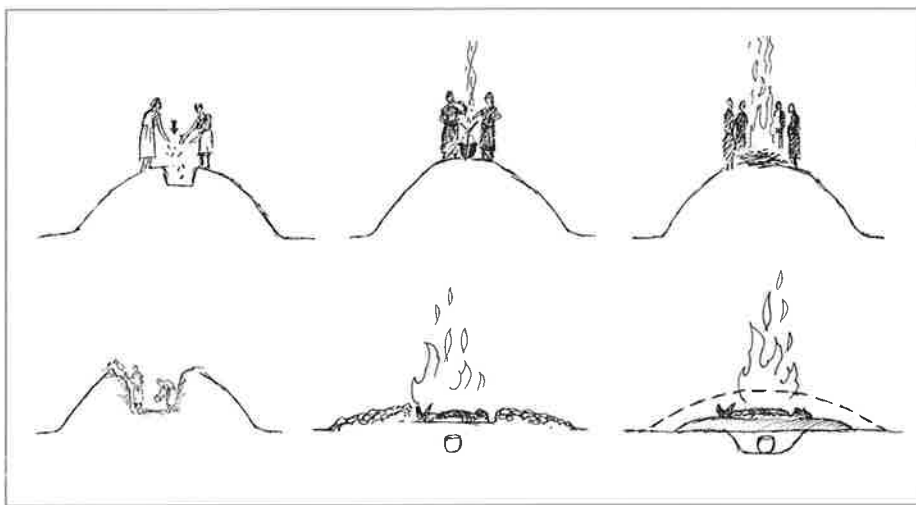

Fig. 1. Bilden visar exempel på aktiviteter som i vikingatid av religiösa och ideologiska skäl ansågs mycket viktiga att genomföra i äldre monument från bronsåldern. Det är i direkt anslutning till exempel på detta återbruk som vi också finner de största förkristna vikingatida begravningsmiljöerna i regionen. Illustration: A. Andersson efter Artelius 2000.

Figure 1. The picture shows examples of activities that people in the Viking Age considered highly important to perform at older Bronze Age monuments, for religious and ideological reasons. It is precisely at examples of this reuse of earlier sites that we also find the biggest pre-Christian Viking Age burial places in the region. Illustration: A. Andersson after Artelius 2000.

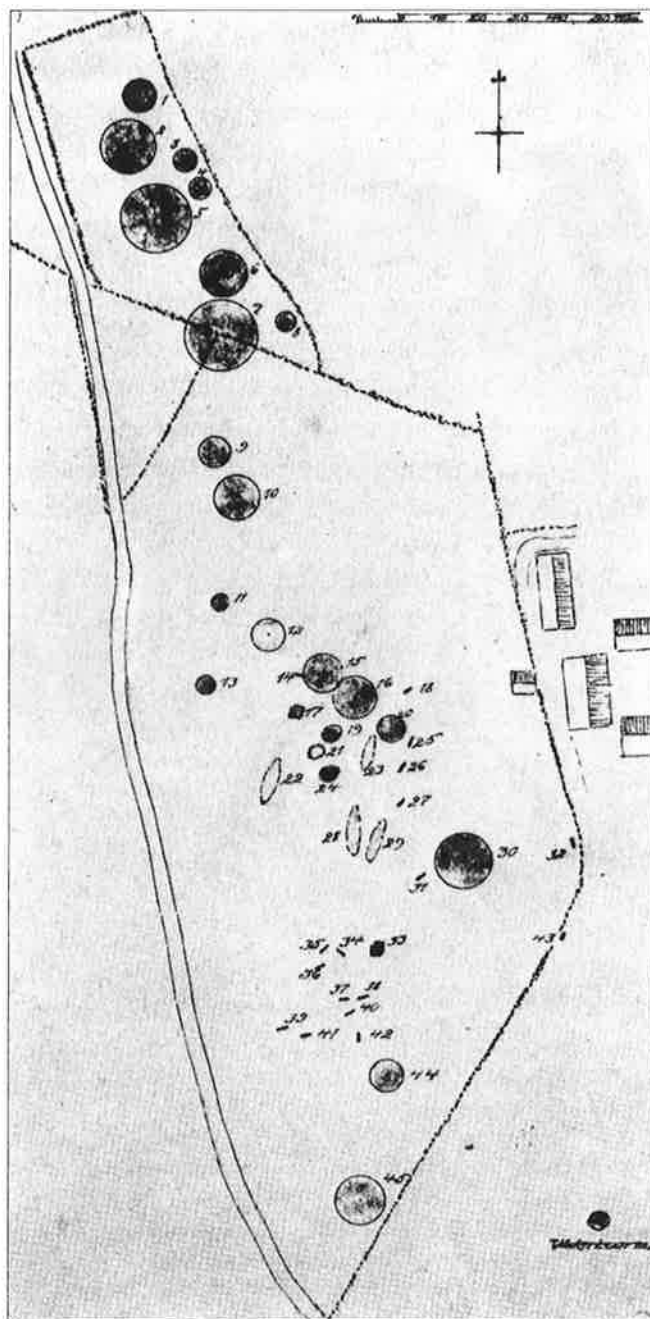

Fig. 2. Kartan över gravfältet Jättahögen (eller Eckerslund som det också kallades i äldre tid) upprättades av Elof Lindälv år 1919 i samband med Göteborgs-inventeringen. Längst i norr ser vi de stora "Jättahögarna" från bronsålder och i direkt anslutning och söder om dessa växte en samman-satt miljö fram i vikingatid. Läget för den äldre gården är också markerad invid gravfältet.

Efter Lindälv 1980.

Figure 2. The map of the Jättahögen cemetery (or Eckerslund as it was also called in earlier times) was drawn by Elof Lindälv in 1919 in connection with the Gothenburg survey. To the far north one can see the "Giant Mounds" from the Bronze Age and immediately to the south of them a composite setting that emerged in the Viking Age. The location of the older farm is also marked beside the cemetery.

After Lindälv 1980.

medeltiden från ett sådant "bortom", det vill säga från analysen av en förkristen mental världsbild finner man sig stå i en fälla som i forskningshistorisk mening enligt många därför ryms några meter före forskningsdisciplinens själva startlinje; Ur kronologisk såväl som samhällsideologisk, religionshistorisk och sociologisk mening närmar man sig frågor kring medeltidens samhälle med perspektiv som hämtats från en helt annan världsordning än den som efter religionsskiftet och framväxten av ett "nytt" samhälle kom att ligga till grund för människans tänkande och sätt att socialt och religiöst förhålla sig till sin omvärld. Och märkligt nog – finner jag idag ofta – att man just därför i tecknandet av den medeltida bygdens utveckling, anser att man inte behöver insikten om denna förhistorias komplexitet för att kunna belysa de sammanhang som ägde rum under seklen därefter. Den kanske största skillnaden mellan den vikingatida och medeltida världen var just den att den människa som återfanns i dessa av kulturvetenskapsdisciplinerna åtskilda epoker var produkter av olika religiösa värde- och världssystem. Den förkristna människan orienterade sig i yngre vikingatid i ett bräckligt och i sviterna av en sedan sekler pågående ideologisk och religiös ackulturation inom ett ständigt i förändring statt universum. Ett universum som bland annat präglades av en cykliskt uppbyggd tidsdimension där de kollektiva ritualernas ständiga återkomst sedan mycket länge fungerade som de konkreta hörnstenarna i verklighetens form (Ström 1967, Clunies Ross 1998, Artelius 2000b, Wellendorf 2006 och Andrén 2006 samt där angiven litteratur). I det rituella livets periodicitet fick det förkristna kollektivet bekräftelse på världens ordning och verklighetens innehåll även i social bemärkelse. Religionsvetare, sociologer och socialantropologer som världen över sysselsatt sig med olika förkristna världsbilder menar därför sedan länge unisont att den förkristna människan levde i en "rituell tid", i en alldeles glasklar ordning och dimension som saknade all den typ av linjär struktur som introduktionen av den yttersta domen på sikt skulle komma att innebära också för den skandinaviska medeltidens människa (jfr Eliade & Sullivan 1987, Sullivan 1987). Den cykliska förståelsen av verklighetens ordning, såsom den uppträder i skandinavisk vikingatid, är under epoken klart kulturellt manifesterad i allt från den religiösa symbolvärldens kosmologiska struktur till dess innehåll. I allt från dekorer till poesi, i monumentformer såväl som i organisationen av det fysiska landskapet speglades en symbios mellan det närvarande och det förflutna; allt indikerande att människan ständigt befann sig inordnad i en

cyklisk ordning där en återkoppling till det förflutna var central (jfr Artelius 2004, Hållans Stenholm 2006). I ett förkristet vikingatida universum var landskapet därtill helt besjälat. Världen och tiden hade följaktligen ett kvalitativt innehåll som var helt annorlunda än det som rymdes i den kristna förkunnelsen. I den förkristna vikingatida förståelsen av verkligheten var bruket av det förflutna därför alldeles centralt. Detta ständiga ideologiska återbruk av det förflutna kommer bland annat till uttryck i de skrivna källorna, och för oss arkeologer har det kanske gett sig som mest tydligt tillkänna genom det massiva återbruk av gravplatser från äldre perioder som kom att ske i vikingatid, bland annat inom nuvarande sydvästra Sverige (jfr Artelius & Lindqvist 2007).

Hur skall man då i en arkeologisk forskningsprocess överbrygga avståndet mellan dessa båda symboliska universum, det förkristna vikingatida och det kristna medeltida, på ett sådant sätt att det blir möjligt att beskriva ett innehåll i det skede av stor förändring som vikingatiden och den äldre medeltiden gemensamt representerade? Som jag skall försöka visa bör det, till exempel för våra analyser av medeltidens bebyggelse, enligt mitt förmenande, och tvärtemot vad som nu är det vanliga, alltid vara relevant att ställa sig frågan om varuti den bebyggelse som studeras kan ha sitt ursprung. För att förenkla det hela är det alltid motiverat att ställa sig frågan om varför en medeltida bebyggelse återfinns just där den återfinns också utifrån ett vidare sammanhang än det rent konkreta politisk-ekonomiska samtids-sammanhanget. Jag menar att exemplen visar att kulturhistorien på flera vis kan liknas vid en rysk docka. I varje ny docka som öppnas tittar en äldre människa fram vars tänkande avgjort de yttre dockornas form.

Bronsålderns högar i Halland

Arkeologiska analyser av bebyggelseplatser i nuvarande mellersta Halland har ibland visat på en kontinuitet mellan vikingatida gravplatser och medeltida bebyggelse. Kultplatser ersätts av bebyggelseplatser. Man har menat att en anledning till att man i Halland finner få vikingatida gravplatser helt enkelt beror på att dessa uttraderats av de medeltida gårdarna och historiska byarna (jfr Lundqvist & Schaller 1998, Artelius 2000). Det är alltså inte i första hand en kontinuerligt förekommande bebyggelse som avtäckts av grävskoporna ute i åkrar och på åsar. Istället är

det frågan om att det i landskapet förekommer en återkommande korrespondens mellan förkristna kultplatser och medeltida profana miljöer. Den centrala länken i detta förhållande utgörs givetvis av att det i det halländska landskapet ofta finns ett tydligt närhetsförhållande mellan centrala vikingatida gravfält och lika central vikingatida bebyggelse. Gravplats och boplats var ett sammanhang. I många fall är det också i dessa sammanhang som de äldsta kyrkplatserna framträder, och i en

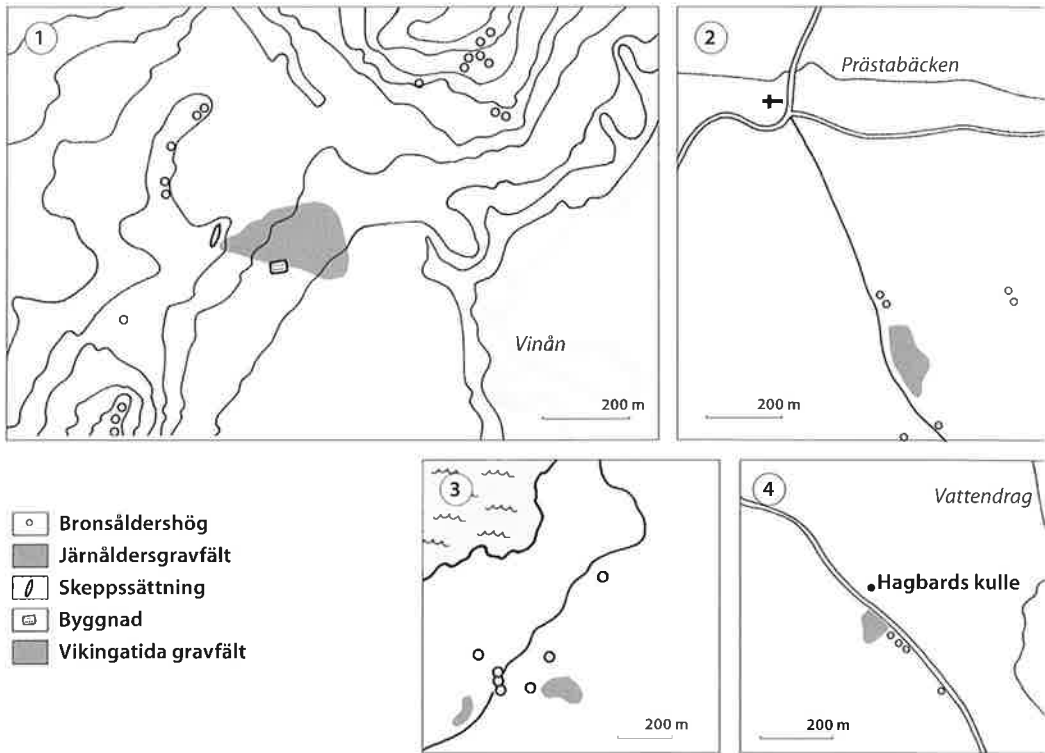

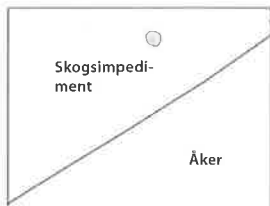
Fig. 3. De schematiska kartbilderna visar förhållandet mellan vikingatida gravfält och bronsålderns högar i några av de stora gravmiljöer som ännu finns bevarade i mellersta Halland. 1) Sannagård i Vinberg socken, 2) Jättahögen i Värö socken, 3) Åshögen i Värö socken och 4) Särestad i Årstad socken. Efter Artelius 2000.

Figure 3. The schematic maps show the relationship between Viking Age cemeteries and Bronze Age mounds in some of the big burial grounds that are still preserved in central Halland. 1) Sannagård in Vinberg Parish, 2) Jättahögen in Värö Parish, 3) Åshögen in Värö Parish, and 4) Särestad in Årstad Parish. After Artelius 2000.

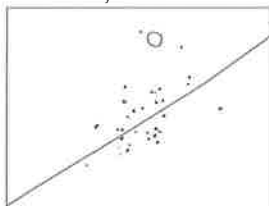
förenklad förlängning är det sedan i anslutning till dessa äldsta kyrkplatser som vi finner att den medeltida bebyggelsen växer fram.

I mellersta Hallands vikingatid bedrevs ett omfattande återbruk av redan då mycket åldriga gravplatser och gravmonument. Allra tydligast blir beteendet i relation till monument från bronsåldern, och företrädesvis kan förhållandet påvisas i relation till de stora högarna från perioden. Det är inte heller så att det i dessa miljöer förelegat ett konsekvent och kontinuerligt bruk av gravplatserna. De har tvärtom ofta varit övergivna under långa perioder av tid innan platserna med de stora högmonumenten åter togs i bruk. Arkeologiska data visar att det i vikingatid förekom ett intensivt återbruk av de stora och redan då bortåt 2000 år gamla gravhögarna, och detta återbruk tog sig också många ritualiserade former. Man har låtit gravlägga sina döda i de äldre monumenten, man har sökt genom dem, man har låtit hålla rituella måltider i monumenten, man har eldat och både deponerat och lyft ut ting ur de gamla gravarna. Det är tydligt att det är i dessa miljöer vi finner att landskapets stora gravplatser växer fram i yngsta järnåldern. Exempel på sådana miljöer är till exempel Jättahögen vid redan nämnda Värö och den riksbekanta miljön vid Li på Fjärås Bräcka. Det är i de miljöer där vi har stora monument från bronsåldern som vi också finner centrala vikingatida gravfält. Dessa stora gravplatser är också de rum där vi senare finner att stora medeltida bebyggelser etablerats. Sannolikt hör detta samman med att det fanns en såväl ideologisk som mycket konkret sociopolitisk koppling mellan de stora vikingatida

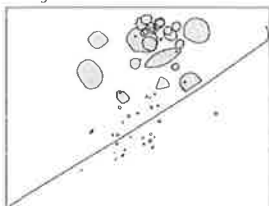
Fas 1.
Bronsålder

Fas 2. Förromersk järnålder-
äldsta romersk järnålder

Fas 3a och b.
Vikingatid

Fas 3c.
Sen vikingatid

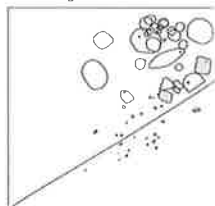

Fig. 4. Utvecklingen vid gravplatsen i Vittene. Den vikingatida återkopplingen till de äldre gravarna var mycket tydlig. Den medeltida gårdens och nutida byns läge är 100 meter väster om gravplatsen. Efter Artelius & Lindqvist 2007.

Figure 4. The development of the cemetery at Vittene. The Viking Age reuse of the earlier grave sites was very obvious. The location of the medieval farm and the present-day village is 100 metres west of the burial site. After Artelius & Lindqvist 2007.

gravplatserna och de centrala vikingatida stormannamiljöerna. Att det förhöll sig så är till exempel sannolikt när vi ser på stora medeltida byar som just Fjärås och Värö. Vi kan även förmoda att de äldsta kyrkorna byggts av vikingatida stormän och vi får i dessa gravmiljöer därmed exempel på en koppling mellan de största vikingatida gravfälten och de äldsta kyrkorna. Det är i dessa miljöer vi finner att de största byarna växer fram i landskapet under historisk tid. Slutsatsen av detta resonemang måste bli att stora medeltida bebyggelser, i alla fall i mellersta Halland, ibland återfinns just där de finns, för att en grupp människor i vikingatid, och detta utifrån religiösa ställningstaganden, ansåg det ytterst viktigt att anlägga sin gravplats i direkt fysisk anslutning till ett specifikt monument från bronsåldern. Varför man gjorde detta har jag behandlat i flera andra sammanhang, och jag lämnar därför detta helt och hållet åt sidan här (Artelius 2004, Artelius & Lindqvist 2007). Min poäng i det här sammanhanget är att den medeltida bebyggelsen kan finnas just där vi finner den på grund av något i arkeologisk analytisk mening så sprött som att man i förkristen vikingatid utifrån sina föreställningar om det förflutna och världens ordning och utifrån det stora behovet av att skapa en historia lät bruka det förgångna på ett för den förkristna traditionen mycket typiskt konkret vis. Byn Värö ligger alltså i förlängningen där den ligger bland annat därför att en grupp människor någon gång i äldre bronsålder beslutade sig för att just där börja bygga den stora gravplatsen med det märkligt romantiskt klingande namnet Jättahögen. I ett vikingatida sammanhang har det sedan av religiösa och sociala skäl varit mycket viktigt att manifesteras sig i direkt anslutning till de stora högarna under ekkronorna.

De västgötska urnegravfälten

I Västergötlands centrala odlingsbygder kan en ytterligt konkret återkoppling till det förflutna påvisas genom det vikingatida återbruket av urnegravfält från äldsta järnåldern. Även om det bland de idag 190 kända flatmarksgravfälten i landskapet finns många exempel på obruten kontinuitet i gravläggande från äldsta järnålder upp i yngre romersk järnålder och vidare till yngre järnålder, är det ändå klart att detta upphörde på de flesta urnegravplatser redan under 100-talet e. Kr. (Artelius & Lindqvist 2007 samt där angiven litteratur). En kontinuitet i gravläggandet från äldsta till yngsta järnålder saknas alltså helt i många gravplatser. Gravar från

romersk järnålder och folkvandringstid finns därför ofta inte i miljöerna. Under 700-talet började man däremot åter att gravlägga sina döda i exakt samma landskapsrum som i yngre förromersk järnålder. Man återanvände de då redan 1000 år gamla gravplatserna. De åldriga gravarna användes sedan på mycket konkreta vis i en lika konkret vikingatida rituell praktik. Gravhögar placerades precis ovanpå de uråldriga urnorna. Mänskliga kvarlevor, föremål och benbehållare flyttades och hanteringen av förfädernas kremerade kvarlevor, gravar och platser blir ett utmärkande mönster i den vikingatida begravningstraditionen i Västergötland. Ett exempel på en sådan miljö är gravfältet vid Vittene som i stort sett undersöktes i sin helhet för ett tiotal år sedan (Artelius & Lindqvist 2007).

Den äldsta graven i gravfältet i västgötska Vittene var en större stensättning som säkerligen anlagts i mellersta bronsålder. På och invid monumentet genomfördes sedan i förromersk järnålder och äldsta romersk järnålder ytterligare ett 30-tal gravläggningar. Sex gravhögar uppförs i vikingatid på de äldre urnegravarna. Till samma period hörde även tiotalet små stensättningar och en skeppsformig stensättning som låg mitt i miljön. Det skeppsformade monumentet hade byggts kring en då redan 800 år gammal urnegrav. Det yngsta skedet i gravplatsens brukningshistoria representeras av ett antal tidigkristna monument i form av rektangulära stenkretsar i vilka de döda jordats under 1000-talet. Tre kronologiska faser kan alltså urskiljas i bruket av platsen – bronsåldern, den äldsta järnåldern och vikingatiden. Den tredje fasen bestod i sin tur av tre skeden som samtliga bör ha infallit under perioden 800–1100 e. Kr. Av fynd i området strax invid gravplatsen framgår att det i miljön funnits en intensiv bebyggelse i yngre järnåldern (Fors & Gerdin 2009). Invid gravplatsen finns dessutom platsen för såväl den medeltida som nutida bebyggelsen i byn Vittene. En slutsats man kan dra av förhållandena i Västergötland är att den vikingatida återkopplingen till de äldre gravfälten i dessa sammanhang kommit att leda till en situation som är mycket lik den halländska. Även i Västergötland kan vi ibland belägga en komplicerad utveckling som har fått till följd att en medeltida gård eller by återfinns på en given plats som resultat av att man i vikingatid i en religiös praktik ansett det utomordentligt viktigt att etablera en fysisk närvaro på platser med åtskilligt äldre gravar.

Avslutning

Ett av många mönster i det halländska kulturlandskapet är att det invid medeltida kyrkor och i de likaledes medeltida byarna påfallande ofta finns (eller snarare har funnits) stora förkristna gravplatser. Ofta är gravplatserna (när de bevarats) av monumental karaktär och vikingatiden är påtaglig i miljöerna när dessa kommit att undersökas. Ytligt sett kan man alltså påstå att det föreligger en tydlig kontinuitet i förhållandet mellan medeltida gårdar och vikingatida kultplatser – och det gör det givetvis i en förenklad kronologisk mening. Järnåldergravfält med stora vikingatida inslag återfinns mitt i den medeltida bygdens kärnor. På samma vis kan man peka på att det förekommer ett tydligt sammanhang mellan många västgötska medeltida bebyggelseplatser och vikingatida gravfält.

Men i den här texten har jag främst velat poängtera och argumentera för att orsakerna till de vikingatida gravfältens lokalisering i de exempelområden som tagits upp i första hand hade med periodens förkristna religiösa föreställningar om det förflutna att skaffa. Både i det centrala Västergötland och i mellersta Halland finner vi i vikingatid exempel på att stora gravplatser byggts invid åtskilligt äldre monument. Mönstret är så omfattande belagt att vi kan förstå att denna fysiska manifestation och återkoppling varit utomordentligt central i den vikingatida religiösa praktiken. Drivkraften bakom den konkreta lokaliseringen av de vikingatida gravmiljöerna var alltså att dessa skulle byggas i direkt anslutning till redan då mycket åldriga gravplatser. Det fanns alltså i denna ideologiska bemärkelse inga direkt försörjningsmässiga eller andra övertydligt profana sociala skäl och sammanhang till att etablera gravplatserna i just dessa äldre miljöer. Ibland kom dessa miljöer att i vikingatidens sociopolitiska och ekonomiska landskap utvecklas till verkliga centralplatser. Det är därför också i sådana miljöer som de äldsta kristna kyrkorna ibland kommit att uppföras. Kyrkplatser som sedan blev helt centrala i det medeltida bebyggelsesammanhanget. Innebörden av mina två exempel blir i förlängningen att medeltida gårdar och byar kan återfinnas där de ligger på grund av hur man i vikingatid uttryckt sina religiösa föreställningar om det förflutna.

Exemplen visar inte bara att det går att påvisa platskontinuitet mellan en vikingatida bygd och medeltidens gårdar och byar. Att påstå något sådant kan inte heller ses som remarkabelt. Att visa på kontinuitet mellan förkristna gravplatser samt medeltida kyrkplatser och byar kan i vissa regioner nästan ses som presen-

tationen av en arkeologisk plattityd. Så vad är då skälet till att vilja påvisa förhållandet mellan vikingatida gravplatser och medeltida gårdar. När man närmare betänker orsakerna till det nära förhållande mellan förkristna vikingatida gravplatser och medeltida gårdar som förelegat i de två exemplen tvingas man att inse att den komplexitet och problematik som rymts i denna kontinuitet är åtskilligt mer sammansatt än man först kan anta. I utvecklingen av bebyggelsen under perioden 700–1200 e.Kr. rymdes till en början ibland en kulturhistorisk paradox i den meningen att det är det förkristna samhällets religiösa platser (åtminstone i nuvarande mellersta Halland och i Västergötlands odlingsbygder) som i många fall utvecklades till medeltida gårdar och byar. En innebörd av detta är bland annat att den ideologi som var styrande för hur det religiösa livet organiserades i vikingatid i konkret mening påverkat den medeltida bebyggelsestrukturens form. I vikingatidens religiösa ideologi var återkopplingen till (i dessa exempel) bronsåldern central. Det jag velat visa är hur medeltida gårdars lokalisering och organisation bland mycket annat också ibland kan beskrivas som en effekt av hur man i förkristen vikingatid föreställde sig att den fysiska världen varit ordnad i det förflutna. De vikingatida gravarna och gårdarna låg invid bronsålderns monument. I det medeltida landskapet fanns därför en vikingatida och förkristen föreställning om en redan då sedan mycket länge förfluten tid och värld innesluten. Konsekvensen av en sådan insikt bör därför bli att vi tvingas acceptera att en medeltida gårds lokalisering ibland kan ha styrts av religiösa beslut som tagits redan i bronsåldern. Det otäcka i en sådan konsekvens är givetvis att insikten inte kan systematiseras på ett vetenskapligt hanterbart vis utifrån de normer som för närvarande styr den kulturhistoriska forskning som sysselsätter sig med frågor kring medeltidens bebyggelse. För att kunna hantera forntida idéer behöver vi alltså också alldeles nya idéer. ✿

Referenser

- Anglert, M & Thomasson, J. Inledning. I landskapsarkeologi och tidig medeltid – Några exempel från södra Sverige. *Acta Archaeologica Lundensia*. Series in 8°
- Andrén, A. 2002. Platsernas betydelse. Norrön ritual och kultplatskontinuitet. I: *Plats och praxis – studier av nordisk förkristen ritual*. Red. A. Andrén, K. Jennbert & C.

- Raudvere. Vågar till Midgård 3. Lunds universitet. Lund.
- , 2006. Skandinavisk religion i tid och rum. I: *Odens öga – mellan människor och makter i det förkristna Norden*. Red. A. Andrén & P. Carelli. Dunkers Kulturhus. Helsingborg.
- Artelius, T. 1999. Platsens identitet. Kollektiva minnen i en vikingatida grav- och centralplats. *Forskaren i fält. En vänbok till Kristina Lamm*. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Skrifter No 27. Red. K. Andersson. Uppsala universitet. Uppsala.
- , 2000. *Bortglömda föreställningar. Begravningsritual och begravningsplats i halländsk yngre järnålder*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter 36. GOTARC Series B. Gothenburg Archaeological Theses 13. Göteborg.
- , 2000b. The Framework of Pagan Identity. "Time" in the Southern Scandinavian Late Iron Age. I: *It's about Time. The Concept of Time in Archaeology*. Ed. H. Karlsson. Göteborg.
- , 2004. Minnesmakarnas verkstad. Om vikingatida bruk av äldre gravar och begravningsplatser. I: *Minne och myt – konsten att skapa det förflutna*. Red. Å. Berggren, S. Arvidsson & M. Hållans. Vågar till Midgård 5. Lunds universitet. Lund
- Artelius, T. & Lindquist, M. 2007. *Döda minnen*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter 70. Riksantikvarieämbetet. Ödeshög.
- Clunies Ross, M. 1998. *Hedniska ekon. Myt och samhälle i fornordisk litteratur*. Uddavalla.
- Fors, T. & Gerdin, A-L. 2009. *Vittene – En verkstadsplats från järnåldern*. Göteborgs universitet. Göteborg.
- Eliade, M. & Sullivan, L.E. 1987. Center of the World. *The Encyclopedia of Religion*. Vol. 3:167–171. Red. M. Eliade. New York.
- Hållans Stenholm, A-M. 2006. Spatial returning as ritualized remembrance. I: *Old Norse religion in long-term perspectives. Origins, changes and interactions*. An international conference in Lund, Sweden, June 3–7, 2004. Vågar till Midgård 8. Red. A. Andrén, K. Jennbert & C. Raudvere. Lunds Universitet.
- Lundqvist, L. & Schaller Åhrberg, E. 1998. *Med Kunglig Utsikt. Varla under järnålder och tidig medeltid*. UV Väst Rapport 1997:26. Riksantikvarieämbetet.
- Ström, F. 1967. *Nordisk hedendom. Tro och sed i förkristen tid*. Akademiförlaget. Arlöv.
- Sullivan, L. E. 1987. Nature. *The Encyclopedia of Religion*. Vol 8:214–220 Ed. M. Eliade. New York.

Wellendorf, J. 2006. Homogeneity and heterogeneity in Old Norse cosmology. I: *Old Norse religion in long-term perspectives. Origins, changes and interactions*. An international conference in Lund, Sweden, June 3–7, 2004. Vägar till Midgård 8. Red. A. Andrén, K. Jennbert & C. Raudvere. Lunds Universitet. Lund.

Författarpresentation

Tore Artelius var docent vid Göteborgs universitet och främst verksam vid Riksantikvarieämbetet. Han undersökte och forskade i många år kring forntida gravar och gravplatser samt skrev böcker om brons- och järnåldersmänniskan och hennes avlägsna tankevärld, religiösa traditioner och rituella beteende.

Utskrift 11

DET ELFTE NUMRET av Utskrift fokuserar på människan som aktör i landskapet – *landskaparen*. Vilka var de människor som arbetade i och aktivt formade landskapet under perioden yngre järnålder till nyare tid? Aktuella frågor i ämnet diskuterades vid konferensen Landskaparna, som anordnades i november 2009 på Smålands Museum i Växjö. Konferensen samlade skandinaviska forskare från olika discipliner – främst arkeologer, historiker och kulturgeografer som aktivt arbetat med landskapet som tema. Elva av inläggen från sessionerna Landskaparna, Regionala strategier, Dynamiska landskap samt Land och stad, har skrivits om till artiklar och presenteras inom ramen för detta nummer.

KULTURMILJÖ
HALLAND

Kulturmiljö Halland, Bastionsgatan 3, 302 43 Halmstad
035-19 26 00 kansli@kulturmiljohalland.se

ISSN 1102-7290